

גליון שבועי עזרת אליעזר

שו"ת עם מרן רבינו הגר"ח קניבסקי שליט"א

על פרשת השבוע

פרשת תולדות

פרשת תולדות - תשע"ט.¹

ש. אם אכן זה דבר טוב לבקש מכהן לכוין עבור אותו הזוג, האם צריך לומר לו את שם הבעל ושם האשה, או די שידע שם האשה בלבד.
ת. שניהם.

ש. באופן שמבקשים מכהן שיכוין עבור אותו הזוג, האם יש עדיפות לבקש לפחות מ-ב' כהנים, או די מכהן אחד.
ת. נכון.

ש. האם יש עדיפות לשלם משהו קטן עבור הכהן שמכוין כך על הזוג כדי שירגיש יותר מחוייב לכוין בלב שלם עבור הזוג, או שלא צריך לשלם, ודי במצות חסד שהכהן עושה בזה.
ת. אסור לו לקבל.

ש. אם אכן עצה זו לבקש מכהן לכוין עבור זוג שלא זכו עדיין לזרע של קיימא שיכוין עליהם בברכת כהן, האם אפשר לפרסם זאת בשם הרב שליט"א עבור אחרים שג"כ מצפים לישועה.
ת. יכול.

ש. האם יש צורך לספר לאותו הזוג שידעו שביקשו כן מכהן שיכוין עבורם כדי שישמחו וידעו שבני החבורה דואגים הם ומשתתפים בצרתם, או עדיף שלא ידעו מזה כלל.
ת. יפה שתיקה לחכמים וכו"ל.

ש. זוג צעיר ש"ב"ה נפקדו בזרע של קיימא פעם ראשונה והאשה נכנסה להריון, האם הזוג צריכים מיד לספר להורים משני הצדדים לשמחם או עדיף שהברכה תשרה בדבר הסמוי מן העין ולא יספרו עד לקראת סוף החודש השלישי שאז כבר מתחיל להיות ניכר ממילא.
ת. מצוה לספר.

ש. כיצד הדין בזוג נשוי שכבר זכו בס"ד לכמה ילדים, האם בכל הריון נוסף ראוי שיספרו להורים לשמחם וגם כדי שיתפללו עליהם שהכל יעבור בשלום, או שלא צריך להזדרז לספר, כדי שהברכה תשרה בהם בצניעה.
ת. לספר.

ש. האם אפשר לעשות בדיקה לברר מתוך סקרנות האם העובר זכר או נקבה, כגון שרוצה להכין לקראת הלידה את עצמו על צד שזה בן, כגון להכין דרשה לברית ויודע שאח"כ לא יוכל וכדומה.
ת. הקב"ה כיסה ואתה מגלה ?

ש. זוג שלא היה להם הרבה זמן ילדים, ובשעתו"מ אחרי שנים, נפקדה האשה בזרע של קיימא, והזוג מספרים להוריהם בזמן ההריון על הבשורה הטובה ומשמחת מאד. האם ההורים יכולים לברך לטוב והמטיב על בשורה טובה זו מדין בשורות טובות, או שעל הריון לחוד אי אפשר לברך על בשורה כזו.
ת. יברכו.

ש. האם בני הזוג שהמתינו כ"כ הרבה שנים ושומעים שבס"ד נפקדו, האם הם יכולים עתה לברך לטוב והמטיב מדין בשורה טובה ששמעו.
ת. כן.

ש. אנשים שמפחדים שאם יזכו למשפחה מרובה בילדים, יקשה עליהם מאוד בפרנסה ולהשיא אותם, ולכן מעדיפים רק מעט ילדים, במה אפשר לחזקם, מה הדרך הנכונה.
ת. מבזים להקב"ה.

ש. משפחה שזכו בס"ד לחתן את כל הילדים שלהם, ולכל הילדים שנישאו יש בס"ד כבר זרע של קיימא חוץ מזוג אחד שנשוי כמה שנים שעדיין לא נושעו. ובס"ד כעבור כמה שנים נכנסה להריון בשעתו"מ. האם צריכים לספר לשאר בני המשפחה שידעו וישמחו שהנה נכנסה להריון, כי כל האחים הנשואים הרי מתפללים ודואגים לשלומם, שכ"כ חפצים כבר להתבשר בבשורה הטובה שאותו זוג נפקד ג"כ, או שלא לספר כל זמן שלא ניכר עליה שמעוברת, כי הברכה שורה בדבר הסמוי מן העין.
ת. תספר.

ש. כיצד באופן שהזוג יודע שאח"כ שאר המשפחה יצטערו ויתרעמו מדוע לא סיפרו להם לפני כן, שהרי כ"כ מרבים להתפלל עליהם, האם ככה"ג ראוי שכן יספרו גם בשביל הכרת הטוב, וגם בשביל שעתה יתפללו בנוסח אחר, שיזכו לעבור את כל ההריון בשלום.
ת. ראוי.

ש. אומרים שהרב שליט"א בכל פעם שנולד נכד בשעתו"מ נוהג לומר נשמת וכו'. ילמדנו רבינו שליט"א מה הענין בזה, הרי נשמת אומרים כשאדם ניצל מצרה שהיה בה מקודם לכן.
ת. שקר וכזב.

ש. כתוב בפסוק בפרשת תולדות (בראשית כה' כא') "ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו וגו'". ואומר רש"י שכל אחד עומד בזוית אחרת ומתפלל. לא נתבאר האם תמיד כשהתפלל על זרע של קיימא, עמד בצורה כזו שהוא בזוית אחת ורבקה בצד אחר, או שעתה זה היה מעמד חד פעמי שעמד והפציר כשעברו עשרים שנה, שרק אז עמד בצורה כזו לנכח אשתו.
ת. מה נ"מ.

ש. ידוע שיצחק תיקן תפלת מנחה נוסף על תפלת שחרית שתיקן אברהם אבינו. האם כשעמד והפציר לנכח אשתו זה היה בתוך אותם תפלות, או תפלה אחרת שלא מזמני התפלה.
ת. כנ"ל.

ש. לכאורה קשה מדוע לא הלך להתפלל היכן שעמד להתפלל מנחה, מצד המעלה של קביעות מקום כאברהם.
ת. לא הי' לו כח מרוב צער.

ש. כתוב בתחילת פרשת תולדות (בראשית כה' כא') "ויעתר יצחק לד' לנכח אשתו וגו'". ואומר רש"י "זה עומד בזוית זו ומתפלל וזו עומדת בזוית זו ומתפללת". מרש"י מבואר שגם רבקה התפללה. ולפי"ז צ"ב מדוע כתוב ויעתר יצחק בלשון יחיד כאילו שרק הוא התפלל, היה צריך לומר ויעתרו יצחק ורבקה בלשון רבים, כי שניהם התפללו.
ת. לנוכח אשתו כולל שניהם.

ש. מנין לרש"י שרבקה עומדת בזוית אחרת ומתפללת, הרי בלשון התורה מבואר "ויעתר יצחק", שרבקה לא התפללה.
ת. כנ"ל.

ש. עוד צ"ב לפי"ז בהמשך הפסוק "ויעתר לו ד' ותהר רבקה אשתו". ואומר רש"י "לו ולא לה", שאין דומה תפלת צדיק בן צדיק לתפלת צדיק בן רשע, לפיכך לו ולא לה". ולכאורה אם רק יצחק התפלל, מנין שאינו דומה תפלת צדיק בן צדיק לתפלת צדיק בן רשע, הרי כל מה שהתקבל תפלתו של יצחק, כי רק הוא התפלל.
ת. לנוכח אשתו מלמד ששניהן התפללו.

ש. כתוב בפסוק בפרשת תולדות (בראשית כה' כא') "ויעתר יצחק לד' לנכח אשתו וגו'". ואומר היונתן בן עוזיאל "ואזל יצחק לטור פולחנא אתר דכפתה אבוי והפך יצחק בצלותיה דעתה דקב"ה ממה דגזר על אנתתה ארום עקרא וכו'". מבואר שיצחק הלך להתפלל בהר המוריה ששם נעקד.
לפי היונתן בן עוזיאל צ"ב מהו "לנכח אשתו", הרי רק הוא הלך להתפלל בהר המוריה.
ת. הוא מפרש לנוכח אשתו עבור אשתו.

ש. ביונתן בן עוזיאל מפרש "ואזל יצחק לטור פולחנא אתר דכפתה אבוי והפך יצחק בצלותיה דעתה דקב"ה וכו'". מבואר להדיא שרק יצחק הלך להתפלל בהר המוריה במקום שבו הוא נעקד, ולא נזכר שרבקה התפללה. א"כ מנין שאינו דומה תפלת צדיק בן צדיק לתפלת צדיק בן רשע, הרי לא נזכר כלל שרבקה התפללה.
ת. לנוכח אשתו מלמד שניהם הלכו.

ש. זוג שאין להם ל"ע כמה שנים זרע של קיימא, האם ראוי לבקש מכהן שיכוין עליהם בברכת כהנים כשאומר יברכך, ואחד הפירושים הכוונה יברכך בבנים.
ת. כן.²

1 מתוך קונטרס עזרת אליעזר על התורה
שו"ת עם מרן רבינו הגר"ח קניבסקי שליט"א.
לבקשת רבינו שליט"א
אין לסמוך על מה שאני עונה מקופיא.
מהזרות ביקורת, הערות ניתן להעביר
למשפחת קרביץ.

כולנו תפילה שאי"ה נוכל במשך השנים להשלים את השו"ת
על כל הפרשיות בשלמות.
נשמח מאד אם אפשר להעביר את השו"ת לעוד אנשים לזיכוי
הרבים.

² שמעתי מהג"ר משה מונק שליט"א ר"מ בישיבת דרכי משה שסיפר לו בעל המעשה כמדומה שלא היה לו הרבה שנים ילדים, והיה לפני הגאון ר' אליהו לאפיאן זצוק"ל לבקש ברכתו, ויעץ לו שבעת ברכת כהנים יפתח את ידיו להראות שרוצה לקבל הברכה של הקב"ה מפי הכהנים ואכן נפקד בזרע של קיימא.

גליון שבועי עזרת אליעזר

שו"ת עם מרן רבינו הגר"ח קניבסקי שליט"א

על פרשת השבוע

פרשת תולדות

ש. בפרשת תולדות מצונו אצל יעקב אבינו שכתוב (בראשית כה' כז) "ויעקב איש תם ישב אהלים". מדוע המילה "ישב" כתובה חסר ולא יושב. הרי כשכתוב "ישב" חסר זה בא לדרשה כמו שמצינו אצל עפרון (בראשית כג' י) שרש"י דורש ממה שכתוב ישב חסר ומה כאן דורשים. ת. נכון.³

ש. עוד צ"ב, מדוע רק כשגולד נכד, א"כ כשגולד בן ויותר שמח ג"כ שיאמר נשמת וכן כשגולד בת או נין וכדומה. ת. נכון.³

ש. בפרשת תולדות רש"י מביא בשם חז"ל (בראשית כה' כב) שבזמן שרבקה היתה מעוברת, כשהיתה עוברת על פתחי תורה של שם ועבר, יעקב רץ ומפרכס לצאת, מודע רש"י מדגיש שעברה ליד הפתח, עד שממשם האם אצל רבקה. זה היה משוה מיוחד, שגם בזמן ההריון כבר הרגישו ליד איזה מקום רבקה עוברת, האם ליד בתי מדרשות או להיפך, או שבכל הריון העובר מרגיש ויודע היכן אמו עוברת עתה ומרגיש זאת, רק שהאמא לא יכולה להרגיש. ת. העובר מרגיש וממילא גם האמא מרגשת.

ש. רש"י בפרשת תולדות מביא שבשעה שרבקה עברה על פתחי בית המדרש של שם ועבר, יעקב רצה לצאת, וכשעברה על פתחי עכו"ם, עשו אצל רבקה. מודע רש"י מדגיש שעברה ליד הפתח, עד שממשם שבאופן שהפתח היה מצד אחר ורבקה עברה רק ליד הקיר של הבתי מדרש, יעקב לא רצה לצאת, כי מודגש ברש"י שעברה ליד הפתח. לכאורה עד כמה שיעקב הרגיש את הקדושה של הבית מדרש, מה לי אם עברה רבקה ליד הפתח או ליד הקיר, הרי קדושה רוחנית בוקעת החוצה כפי שהרגיש בהיותו עובר במעי רבקה אמנו. ומה ראה רש"י להדגיש שעברה ליד הפתח דוקא.

ש. היינו הך.⁴

ש. יצחק ויעקב שקיימו כל התורה ועשו פדיון הבן, לאיזה כהן הלכו כדי לקיים המצוה. ת. לשם בן נח.

ש. כתוב בפסוק בפרשת תולדות (בראשית כה' כו) "ויצחק בן ששים שנה בלדת אהם". אמר רש"י "וי" שנים משנשאה עד שנעשית בת יג' שנה וראויה להריון, וי' שנים הללו צפה והמתין לה כמו שעשה אביו לשרה, כיון שלא נתעברה ידע שהיא עקרה והתפלל עליה וכו'". לכאורה מדוע התורה כתבה שהוא בן ששים שנה רק לאחר הלידה, מיד לפני הפסוק שנעמד להתפלל, שם התורה היתה צריכה להסביר שהנה יצחק בן ששים שנה ועדיין לא נולד לו בן, וכשראה שאינה מעוברת נעמד להתפלל, ומדוע התורה כתבה זאת רק לאחר הלידה. ת. תני והדר מפרש.

ש. עוד צ"ב, ברש"י מבואר כאן שעד גיל ששים לא התפלל, כי עשר שנים המתין שתהא ראויה ללדת, ועוד עשר שנים המתין כמו אביו, ורק בגיל ששים ראה שהיא עקרה ואז התפלל. א"כ מנין שיצחק עמד והפציר והרבה בתפילה כמו שכתב רש"י בתחילה ויעתר יצחק (בראשית כה' כא) "הרבה והפציר בתפלה", ויעתר לו ונתפצה ונתפתה לו", הרי רק הרגע בגיל ששים התחיל ומיד נענה, ובמה נחשב שהרבה והפציר. ת. גם שם כן.

ש. האם הכוונה כפשוטו בס"ד, שאין הכא נמי לא הרבה והפציר שכמות של תפלות בכמה שנים, אלא באותה תפלה שנעמד בגיל ששים באז התברר לו שהיא עקרה, אז נעמד עם כל עבודת התפלה של יצחק להרבות והפציר, עד שבאותה תפלה נמנה, ובאמת לא מדובר על כמות של תפלות במשך כמה שנים. ת. נכון.

ש. במאמר המוסגר ראוי להביא כאן וארט נפלא שאמר ל' ר' שמאי ברור נ"י, שהנה כתוב בפסוק (בראשית כה' כז) "ויחי עשו איש ידע ציד איש שדה ויעקב איש תם ישב אהלים". אצל עשו יש תוספת מילים "איש ידע", ולא כתוב סתם איש ציד איש שדה. ואילו אצל יעקב לא מוזכר "איש תם יודע יושב אהלים". אלא ביאר, אי אפשר לגשת לאיזה אומנות כל עוד לא למד עד שיוודע זאת. חייבים מקודם ללמוד על אותה אומנות ומלאכה, ואז אח"כ מתנסק באומנות זו. כי אם לא יידע לפני כלום, הרי לא יצליח ועוד יכול להזיק לעצמו ולאחרים. לכן אצל עשו שרצה לצוד חיות, יש בזה סכנה, לא יכל לגשת למלאכה אלא א"כ למד זאת מקודם וניסה עד שנהיה איש יודע ציד איש שדה. שקודם צריך להיות איש יודע, ואז יגש למלאכה. וכך זה בכל אומנות ואומנות. וזה הסמל של עשו המסמל על עניני העולם הזה. משא"כ יעקב אבינו המסמל על תורה, לא צריך שום ידיעה מלפני כן, גם אדם שלא למד כלום, עם הארץ גמור שלא מבין כלום, ראש סתום ובלי שום שכל וכשרון, עליו רק להיות יושב אהלים, בלי שום הפסקה, לאט לאט יגדל ויתעלה וידע ללמוד. שע"י שיראה שהוא רוצה ויבוא לשמוע מה שלומדים, יראה נכונות שרוצה לדעת, ועוד פעם ניסה ונתון פעם ניסה, לבסוף יגדל לאילנה רברבא, כי כן דרך הוא בהולך ללמוד שלבסוף נעשה אדם גדול כמבואר בתוס' בכתובות על המעשה עם ר' עקיבא.

ש. רש"י בפרשת תולדות מביא שבשעה שרבקה עברה על פתחי בית המדרש של שם ועבר, יעקב רצה לצאת, וכשעברה על פתחי עכו"ם, עשו אצל רבקה. מודע רש"י מדגיש שעברה ליד הפתח, עד שממשם שבאופן שהפתח היה מצד אחר ורבקה עברה רק ליד הקיר של הבתי מדרש, יעקב לא רצה לצאת, כי מודגש ברש"י שעברה ליד הפתח. לכאורה עד כמה שיעקב הרגיש את הקדושה של הבית מדרש, מה לי אם עברה רבקה ליד הפתח או ליד הקיר, הרי קדושה רוחנית בוקעת החוצה כפי שהרגיש בהיותו עובר במעי רבקה אמנו. ומה ראה רש"י להדגיש שעברה ליד הפתח דוקא. ת. היינו הך.⁴

ש. יצחק ויעקב שקיימו כל התורה ועשו פדיון הבן, לאיזה כהן הלכו כדי לקיים המצוה. ת. לשם בן נח.

ש. כתוב בפסוק בפרשת תולדות (בראשית כה' כו) "ויצחק בן ששים שנה בלדת אהם". אמר רש"י "וי" שנים משנשאה עד שנעשית בת יג' שנה וראויה להריון, וי' שנים הללו צפה והמתין לה כמו שעשה אביו לשרה, כיון שלא נתעברה ידע שהיא עקרה והתפלל עליה וכו'". לכאורה מדוע התורה כתבה שהוא בן ששים שנה רק לאחר הלידה, מיד לפני הפסוק שנעמד להתפלל, שם התורה היתה צריכה להסביר שהנה יצחק בן ששים שנה ועדיין לא נולד לו בן, וכשראה שאינה מעוברת נעמד להתפלל, ומדוע התורה כתבה זאת רק לאחר הלידה. ת. תני והדר מפרש.

ש. עוד צ"ב, ברש"י מבואר כאן שעד גיל ששים לא התפלל, כי עשר שנים המתין שתהא ראויה ללדת, ועוד עשר שנים המתין כמו אביו, ורק בגיל ששים ראה שהיא עקרה ואז התפלל. א"כ מנין שיצחק עמד והפציר והרבה בתפילה כמו שכתב רש"י בתחילה ויעתר יצחק (בראשית כה' כא) "הרבה והפציר בתפלה", ויעתר לו ונתפצה ונתפתה לו", הרי רק הרגע בגיל ששים התחיל ומיד נענה, ובמה נחשב שהרבה והפציר. ת. גם שם כן.

ש. האם הכוונה כפשוטו בס"ד, שאין הכא נמי לא הרבה והפציר שכמות של תפלות בכמה שנים, אלא באותה תפלה שנעמד בגיל ששים באז התברר לו שהיא עקרה, אז נעמד עם כל עבודת התפלה של יצחק להרבות והפציר, עד שבאותה תפלה נמנה, ובאמת לא מדובר על כמות של תפלות במשך כמה שנים. ת. נכון.

ש. בפרשת תולדות מצונו אצל יעקב אבינו שכתוב (בראשית כה' כז) "ויעקב איש תם ישב אהלים". מדוע המילה "ישב" כתובה חסר ולא יושב. הרי כשכתוב "ישב" חסר זה בא לדרשה כמו שמצינו אצל עפרון (בראשית כג' י) שרש"י דורש ממה שכתוב ישב חסר ומה כאן דורשים. ת. נכון.³

ש. עוד צ"ב, מדוע רק כשגולד נכד, א"כ כשגולד בן ויותר שמח ג"כ שיאמר נשמת וכן כשגולד בת או נין וכדומה. ת. נכון.³

ש. בפרשת תולדות רש"י מביא בשם חז"ל (בראשית כה' כב) שבזמן שרבקה היתה מעוברת, כשהיתה עוברת על פתחי תורה של שם ועבר, יעקב רץ ומפרכס לצאת, מודע רש"י מדגיש שעברה ליד הפתח, עד שממשם האם אצל רבקה. זה היה משוה מיוחד, שגם בזמן ההריון כבר הרגישו ליד איזה מקום רבקה עוברת, האם ליד בתי מדרשות או להיפך, או שבכל הריון העובר מרגיש ויודע היכן אמו עוברת עתה ומרגיש זאת, רק שהאמא לא יכולה להרגיש. ת. העובר מרגיש וממילא גם האמא מרגשת.

ש. רש"י בפרשת תולדות מביא שבשעה שרבקה עברה על פתחי בית המדרש של שם ועבר, יעקב רצה לצאת, וכשעברה על פתחי עכו"ם, עשו אצל רבקה. מודע רש"י מדגיש שעברה ליד הפתח, עד שממשם שבאופן שהפתח היה מצד אחר ורבקה עברה רק ליד הקיר של הבתי מדרש, יעקב לא רצה לצאת, כי מודגש ברש"י שעברה ליד הפתח. לכאורה עד כמה שיעקב הרגיש את הקדושה של הבית מדרש, מה לי אם עברה רבקה ליד הפתח או ליד הקיר, הרי קדושה רוחנית בוקעת החוצה כפי שהרגיש בהיותו עובר במעי רבקה אמנו. ומה ראה רש"י להדגיש שעברה ליד הפתח דוקא.

ש. היינו הך.⁴

ש. יצחק ויעקב שקיימו כל התורה ועשו פדיון הבן, לאיזה כהן הלכו כדי לקיים המצוה. ת. לשם בן נח.

ש. כתוב בפסוק בפרשת תולדות (בראשית כה' כו) "ויצחק בן ששים שנה בלדת אהם". אמר רש"י "וי" שנים משנשאה עד שנעשית בת יג' שנה וראויה להריון, וי' שנים הללו צפה והמתין לה כמו שעשה אביו לשרה, כיון שלא נתעברה ידע שהיא עקרה והתפלל עליה וכו'". לכאורה מדוע התורה כתבה שהוא בן ששים שנה רק לאחר הלידה, מיד לפני הפסוק שנעמד להתפלל, שם התורה היתה צריכה להסביר שהנה יצחק בן ששים שנה ועדיין לא נולד לו בן, וכשראה שאינה מעוברת נעמד להתפלל, ומדוע התורה כתבה זאת רק לאחר הלידה. ת. תני והדר מפרש.

ש. עוד צ"ב, ברש"י מבואר כאן שעד גיל ששים לא התפלל, כי עשר שנים המתין שתהא ראויה ללדת, ועוד עשר שנים המתין כמו אביו, ורק בגיל ששים ראה שהיא עקרה ואז התפלל. א"כ מנין שיצחק עמד והפציר והרבה בתפילה כמו שכתב רש"י בתחילה ויעתר יצחק (בראשית כה' כא) "הרבה והפציר בתפלה", ויעתר לו ונתפצה ונתפתה לו", הרי רק הרגע בגיל ששים התחיל ומיד נענה, ובמה נחשב שהרבה והפציר. ת. גם שם כן.

ש. האם הכוונה כפשוטו בס"ד, שאין הכא נמי לא הרבה והפציר שכמות של תפלות בכמה שנים, אלא באותה תפלה שנעמד בגיל ששים באז התברר לו שהיא עקרה, אז נעמד עם כל עבודת התפלה של יצחק להרבות והפציר, עד שבאותה תפלה נמנה, ובאמת לא מדובר על כמות של תפלות במשך כמה שנים. ת. נכון.

³ שמעתי שהסיפור הוא לא כפי שכתב באיזה ספר בשם רבינו שליט"א אלא המעשה הוא שהרבנית ע"ה היתה אומרת לבנותיה לפני לידה שיקבלו על עצמם לומר נשמת אם הכל יעבור בשלום.

⁴ הראוני את מה שמוצא בפנינים משולחן בגר"א בפרשת בראשית על הפסוק בראשית ד' ז' "לפתח חטאת רובץ ואלוהיך תשוקתו ואתה תמשול בו. שכל עוד היצר הרע לא מוצא פתח קטן ופרצה כנגדו, היצר הרע אין לו מקום. ורק ברגע שמוצא פתח קטן ואפילו הקטן ביותר, אז יכול להצליח ולקלקל. כי היצר הרע מחכה לפתח הקטן ביותר. וידוע שאומרים שלכן היצר הרע נמשל לזבוב, שכל עוד העור ש' להאדם חלק, שאין לו שום פצע ומכה, הזבוב לא עומד שם, ורק ברגע שמוצא איזה פצע קטן, שם מוצא את המקום לעמוד. עי"ז נדברתי עם בני החבורה שאולי אפשר קצת לתרץ בדרך המוסר, כמו שהיצר הרע צריך פתח קטן כדי שמשם יוכל לתפוס ולהכנס לאדם ולהכשילו, וכל עוד סגור לממרי אין לו כניסה, כך אצל היצר הרע, גם מי שרוצה להתניעב על דרך טובה שיוכל להתרומם ולזכות לסייעתא דשמיא, צריך שיפתח פתח הקטן ביותר כחודו של מחט. וכל עוד לא פתח שום פתח, אין לו סייעתא דשמיא.

לכן רש"י מדגיש לנו כאן את החבד לבין יעקב לעשו, שהכל תלוי בפתח. יעקב בכל פעם שרבקה עברה ליד פתח בית המדרש, הראה שזה הפתח שהוא פתח לעצמו, שהוא נוהג ליצר הרע את הפתח שדרך זה יזכה לסייעתא דשמיא. משא"כ עשו הראה שהפתח שלו זה לעבודה זרה, שנותן כניסה ליצר הרע שיבוא וינהל לו את החיים.

גליון שבועי עזרת אליעזר

שו"ת עם מרן רבינו הגר"ח קניבסקי שליט"א

על פרשת השבוע

פרשת תולדות

ת. אמת.

ת. כן.

ש. אברך שמוכשר לקרב נוער צעיר לדרך התורה ויראת שמים, לומד בכלל בתוך ישיבה ויש לו אפשרות לחזק בחורים צעירים לקדם אותם ולזרזם לתורה יותר, ויש לו אפשרות לחזק נוער צעיר מתורה ויראת שמים, להחזירם בתשובה, את מי עדיף שיתעסק תחילה, האם לחזק בחורי הישיבה לרומם אותם יותר, או לקרב נוער צעיר שרוחק מתורה ומצוות.

ת. לחזק את עצמו בתורה.

ש. יש לפנינו בחורים שלייע מבטים טובים שומרי תורה ומצוות שהתקלקלו ונתרחקו מהתורה ורוצה לקורבם, ויש לפנינו חילוניים לגמרי שרוצים להתקרב ליהדות, את מי חייב להקדים לטפל, האם את אותם בחורים שנשרו מדרך התורה, להחזירם למוטב, או עדיף את החילוניים לגמרי שלא טעמו כלל מתורה ומצוות.

ש. שווין.

ש. כשיש לפנינו אפשרות להתעסק או עם בנינים או עם בנות להחזירם בתשובה, ויותר קל להשפיע על בנות, האם עדיף לקרב בנינים לתורה ומצוות, כי לבסוף בנינים יש יותר מצוות מהבנות, או ככה"ג יתעסק עם הבנות שיש יותר סיכוי להחזירם בתשובה.

ת. עם הבנים.

ש. הספורנו בפרשת תולדות (בראשית כו' ה') אומר "והנה ליצחק תלה בזכות אחרים עתה, וכן למטה באמרו והרביתי את זרעך בעבור אברהם עבדי, ולא כן אמר ליעקב, כ"ש לאברהם, וזה היה קודם שהתעורר יצחק לקרוא בשם ד' וכו' אמנם ליעקב לא תלה בזכות אחרים כלל, כי הוא אמנם מנעוריו ישב אהלים, ללמוד וללמד דעת את העם, בפרט באהלי שם ועבר ששם עלו כל מבקש ד' בלי ספק". האם מזה אפשר להוכיח שצריך לקרב בני ישיבה לפני שמקריבים רחוקים, כמו שיעקב קירב בני ישיבה, ולא קירב רחוקים.

ת. אין לזה שייכות.

ש. אברך שבס"ד יש לו כשרון להתעסק עם נוער צעיר להשפיע עליהם ולנסות לקרבם ליהדות, אולם אשתו לא מעוניינת כ"כ להתעסק בזה, כי זה בא על חשבון השעות שהוא נמצא בבית, כי במשך היום לומד בכלל ובערב באים לביתו או שמושיכים אותו לכל מיני מקומות, מה עליו לעשות.

ת. יעסוק בתורה.

ש. כשצריך להתעסק עם בנות על מנת להשפיע עליהן ולהתקרב ליהדות, ויכול גם דרך טלפון אבל עדיף כשמדבר בפניה ממש, מה יעשה, האם מחמת צניעות עדיף שידבר בטלפון, וכך גם נשמר מעוד דברים, או שבכ לאופן עדיף שידבר בפניה כי אז יש לזה השפעה גדולה יותר.

ת. עדיף שיעסוק בתורה.

ש. כשמדבר עם חילוניים נשואין ואינם שומרים כלום, לא טהרת המשפחה ולא שבת, מה עדיף לדבר עמהם בתחילת הדרך, האם על טהרת המשפחה או על שבת וכדומה.

ת. על קבלת עול מלכות שמים.⁸

ש. כשכא לבית של חילוניים שאינם שומרי תורה ומצוות, והאמא שם לא יושבת בצניעות ורוצה לדבר עמם על דברי תורה ויהדות, האם ככה"ג ידבר רק עם בעלה, כדי שלא יתסכל על האשה שאינה יושבת בצניעות.

ת. ידבר אתם בטלפון.

אנחנו בישיבות עושים מחיילים לגנרלים, וע"כ לא צריך להוציא את הבחורי ישיבות להחזיר את העם בתשובה להופכם לחיילים, כי אנחנו עוסקים בישיבות לרומם שלא יהיו סתם חיילים אלא בדרגה יותר גבוהה, וזה היסוד שראינו כאן בספורנו בנוגע ליעקב אבינו, בעיקר מה שדורשים מהאדם זה לרומם בתוך הבית מדרש הן את עצמו והן להשפיע על אחרים, ובהו כבר יאה שיעתא דשמיא על כל העולם.

⁸ בבאיל תערוג גליון 100 הביאו בשם מרן הרב שטיינמן זצוק"ל שנשאל במי שאינו שומר תורה ומצוות שרוצים להתחיל להאיר עיניו ולהתחיל לקיים מצוה אחת, במהעליו לקבל ראשונה, ונקט מרן הרב שטיינמן זצוק"ל דאינו נשוי יתחיל בשמירת שבת, ונשוי יתחיל עם טהרת המשפחה, בנימוק שהוא פגם לדורות. וסיפר שבהזדמנות כשיהיה אצל מרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל רוצה לשמוע מה דעתו בזה, ובאותה שנה כנסע אליו לקראת ראש השנה, שאל את מרן זצוק"ל מה דעתו בזה, ואמר ג"כ פשוט דטהרת המשפחה קודם לשבת. ונימק ב' סברות, א' שזה נוגע לבעל ולאשה, ועוד דבזה יש יותר כפיית היצר. ונשאל מרן הרב שטיינמן זצוק"ל על שמרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל נוקט טעם מוסרי בנוגע להלכה, ואמר מרן הרב שטיינמן זצוק"ל הרי גמ' מפורשת היא בב"מ דף לב' ע"ב שאוהב לפרוק ושונא לטעון, שונא קודם משום דלכוף את יצרו עדיף.

ובהגהה הביאו בשם הגר"צ קוק שליט"א שמרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל אמר דאם יתגבר על יצרו בזה יגרם לו לקיים עוד מצוות.

ש. מבניאים בשם הרב שליט"א לבאר מדוע יעקב נתן לעשו לחם וניד עדישים (בראשית כה' לד'), כיון שמצינו בגמ' מחלוקת מה מברכים על שלקות האם שהכל או אדמה, והגם שנפסק בשו"ע לברך אדמה, עכ"ז כדי לצאת ממחלוקת, נתן לעשו לחם. לכאורה צ"ב, האם יש ענין להחמיר לקחת לחם כשנפסק בשו"ע לברך אדמה. הרי השו"ע לא אומר שירא שמים יחמיר על עצמו כמו שאומר לגבי דברים אחרים, אי"כ לאיזה צורך החמיר יעקב ליתן לחם לצאת מספק ודלא כמו שנפסק בשו"ע.

ת. הוא היי ירא שמים.

ש. עוד צ"ב, האם עשו הקפיד לברך ברכות לפני שאכל, הרי מסתבר שלא הקפיד על כך כי לא קיים את כל התורה ולא את כל תקנות חז"ל שחייבו ברכה לפניו, אי"כ לגבי עשו אין נפק"מ בברכה, ושוב קשה מדוע נתן לעשו לחם, הרי לא מברך כלל.

ת. כשהי אצל אביו ודאי הקפיד...⁶

ש. האם שייך לומר שיעקב הקפיד על כל התורה ובירך, ודאי שביקש מעשו שלא יאכל בלי ברכה ולכן נתן לו לחם לפי שיטתו שהחמיר לצאת מספק, כעין שמצינו שאברהם אבינו חינך את אלו שאכלו ברשותו שיברכו ברכת המזון שזה דאורייתא לאחריה.

ת. נכון שאמר לו אבל ידע שעשו לא יקיים.

ש. כתוב בפסוק (בראשית כו' ה') "ועקב אשר שמע אברהם בקלי וישמר משמרתו וגו'". יש כאן דברים נפלאים בספורנו וז"ל "והנה ליצחק תלה בזכות אחרים עתה, וכן למטה באמרו והרביתי את זרעך בעבור אברהם עבדי, ולא כן אמר ליעקב, כ"ש לאברהם, וזה היה קודם שהתעורר יצחק לקרוא בשם ה', אבל אחרי שקרא בשם ד' נאמר ואבימלך הלך אליו מגרר, ואמרו ראו ראינו כי היה ה' עמך וגו' אתה עתה ברוך ה', ולא מצאוהו עוד תלאות מקנאים ודברי ריבות כאשר בראשונה. אמנם ליעקב לא תלה בזכות אחרים כלל, כי הוא אמנם מנעוריו ישב אהלים, ללמוד וללמד דעת את העם בפרט באהלי שם ועבר ששם עלו כל מבקש ה' בלי ספק".

מבואר בספורנו שבשביל לזכות שהקב"ה יתלה לאדם בזכות עצמו, זה רק כשמרבה לקרוא אחרים בשם ד' ואת זה עשו אברהם ויעקב, ואילו יצחק בתחילה לא עשה כן. ויעקב עשה זאת בבית מדרש עצמו. האם כוונת הספורנו לומר, שעצם שנמצאים בני תורה בבית מדרש ולומדים ביחד, איש את רעהו יעזרו, וכך מוסיפים זה לזה להתעלות, זה נחשב שמעוררים אחרים לכבוד שמים, עד שזה זכות שיתלו להם בזכות עצמם.⁷

⁶ כתוב בפסוק (בראשית כה' לד') "ויעקב נתן לעשו לחם וניד עדישים ויאכל וישת ויקם וילך ויב עשו את הבכרה". בני נ"י בא מהחידר בכיתה א' וסיפר שרבו לימדם את הפסוק הזה, שעשו הלך בלי לברך ברכת המזון, בלי לתת נשיקה למוזוה, וחיפשנו מקור לכך, והמלמד אמר לי שכך לימדו בירושלים לחנך ליראת שמים. ואבי מורי שליט"א שאל זאת לגאון ר' נפתלי נוסבוים שליט"א וסיפר לו שאכן כך לימדו והחזירו יראת שמים.

בס"ד בעלון כאיל תערוג גליון 181 מובא שמלמד אחד שאל למרן הרב שטיינמן זצוק"ל ששמע שפעם המלמדים היו מלמדים בחידר את הילדים על הפסוק וילך עשו שהלך בלי כיפה ולא נישק את המוזוה, ויאכל שאכל בלי ברכה. ואמר לו מרן זצוק"ל שאכן כך לימדו פעם. ושאל את מרן זצוק"ל האם גם היום אפשר ללמד כך, אמר לו מרן זצוק"ל, למה לא, ושאל המלמד, מה ענין ללמד דבר זה שלא כתוב בחז"ל, אמר לו מרן זצוק"ל, אעפ"כ כיון שזה מכניס לילדים אהבת ד' תלמד כך.

⁷ בעצם הטעם שבתחילה יצחק לא דאג לפרסם שמו של הקב"ה בעולם, ראינו שמרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל בדברי אגדה עמוד ע"ד מבאר שאולי יצחק חשב כי לאחר שכבר אברהם אבינו פרסם שמו של הקב"ה, כבר אין צורך בכך, מה אני כבר יכול להוסיף, ומכיון שלמעשה לא פירסם שמו של הקב"ה, תלו לו רק בזכות אברהם אבינו. ללמדנו עד כמה גודל הזכות והשכר לפרסם שמו של הקב"ה בעניי הבריות אף שכבר פרסם אברהם אבינו.

נסיים בדברי הרמב"ן המפורסמים בפסוק פרשת בא (שמות יג' ז') "וכוונת רוממות הקול בתפלות וכוונת בתי הנסיונות וזכות תפלת הרבים, זהו שיהיה לבני אדם מקום יתקבצו ויודו לקל שבראם והמציאם ויפרסמו זה ויאמרו לפניו בריותך אנחנו וכו'". נמצא שבבית הכנסת בזמן התפילה זהו זמן שאנו מפרסמים שמו של הקב"ה, מודים לו שאנו עבדיו, לא מספיק שיש אחרים שבאו לפניו להתפלל, אלא כל אחד שבה להתפלל מוסיף בהדרת מלך ומתרבה יותר כבוד שמים, וזה תפקידנו שכל אחד יחשב איך להוסיף את חלקו בפרסום שמו של הקב"ה בעולם, להרבות בכבוד שמים.

בעצם דברי הספורנו מאריך הסבא מקלם בחכמה ומוסר חלק שני עמוד כ' שכתוב כאן דבר נורא, יצחק שיעקב על המזבח לעולה תמימה, עדיין לא זכה שזכות זה הקב"ה התגלה אליו, כיון שלא פרסם שמו של הקב"ה, וענש שהקב"ה הבטיח לו רק בזכות אברהם. הרי גודל הזכות למי שעומד ומפרסם שמו יתברך.

ונוסף שמבואר עוד בספורנו את היכוי הרבים הגדול שאפשר לעשות בתוך הבית מדרש כמו יעקב אבינו. ושמתיע בשם הגאון ר' אביעזר פליץ שליט"א שאמר פעם כשהיה נידון של ישיבות לעם להחזיר את העם בתשובה, שבמקום לעשות מאנשים פשוטים לחיילים מה שרוצים אותם מייסדי ישיבות לעם,

גליון שבועי עזרת אליעזר

שו"ת עם מרן רבינו הגר"ח קניבסקי שליט"א

על פרשת השבוע

פרשת תולדות

ש. בגמ' בברכות סד' ע"א מובא שלאדם חי צריך לומר לך שלום ואילו למת צריך לומר לך בשלום. והנה בגמ' ביומא סו' ע"ב מובא ששאלו את רבי אליעזר חלה מהו שירכבהו על כתפו וכו' חלה משלחו מהו שישלחנו ביד אחר אמר להם אהא בשלום אני ואתם וכו'... לכאורה מדוע אמר להם "אהא בשלום", עד כמה שהיו בחיים, היה צריך לומר להם "אהא לשלום". ת. כולל גם את הדורות שעברו.

ש. חז"ל בברכות סד' ע"א אומרים שלאדם חי אומרים שלום ולא בשלום. לפי"ז יש לעיין כשרוצים לברך אשה בהריון שהכל יעבור בשלום, שיהא שלום לה ולעובר, האם לומר שהלידה תהא בשלום, או שהלידה תהא לשלום. ת. עדיין אינו חי.¹²

ש. בגמ' בברכות סד' ע"א מצינו שצריך לומר לאדם חי לך שלום ורק למת אומרים לך בשלום. לפי"ז צ"ע איך ביתרו כתוב "וגם כל העם הזה על מקומו יבוא בשלום". הרי לחי צריך לומר לך שלום. ת. הוא חי לפני מתן תורה.¹³

ש. מצינו בחז"ל בזבחים קטז' שבעת מתן תורה אומות העולם לאחר ששמעו שהקב"ה נותן תורה לישראל, בירכו אותם ד' עוז לעמו יתן ד' יברך את עמו בשלום". האם מכיון שאומות העולם אמרו בשלום נתכוונו בתוך הברכה גם לקלל את ישראל ולכן אמרו בשלום ולא לשלום, כגוי שלא מברך לגמרי את אחרים. ת. גוים אין יודעים.

בנוגע לברכות התורה שלא בירכו, מה עליו לעשות כשמדבר עמם דברי תורה. ת. יפה שתיקה לחכמים וכו'.

ש. מציעים לו לאכול ולשתות וטוענים שהאוכל כשר, ולא יודע את כשרות הכלים שמא הם טרף וכדומה, מה עליו לעשות. ת. יסגור פיו.

ש. כשבאים לביתו אנשים חילוניים שמתעסק עמהם להחזירם בתשובה ועדיין לא יודעים לברך, ומבקשים ממנו לשתות או לאכול משהו, מה עליו לעשות כשיודע שלא יברכו. ת. יאמר להם שיכוונו לצאת ממנו.⁹

ש. כתוב בפרשת תולדות (בראשית כו' ז') במעשה של יצחק עם אבימלך, "וישאלו אנשי המקום לאשתו ויאמר אחתי הוא ירא לאמר אשתי וגו'". מדוע לא מצינו שיצחק מסכים עם רבקה שבכל מקום שיגיעו, יאמר עליה שהיא אחותו כמו שמצינו אצל אברהם שסיכם לפני שירד למצרים. ת. כי כבר נודע מאברהם שזה שקר.

ש. בפרשת תולדות מצינו שעבדי יצחק חפרו ב' בארות ורועי גרר רבו עמהם, ורק בפעם השלישית לא רבו עמהם. האם יש איזה טעם מדוע הרועים רבו עם עבדי יצחק רק פעמיים, ואח"כ לא. הרי לא משמע שהלך למקום שלא יודעים, אלא אע"פ שידעו שחפרו שוב באר נוסף, לא רבו עמהם. מדוע. ת. כבר נמאס להם.

ש. האם אפשר לפרש, הרי מעשה אבות סימן לבנים, ובמפרשים האריכו שזה מרמז על בתי מקדשות. א"כ לא הרועים מצד עצמם רבים עם עבדי יצחק, אלא הקב"ה מסבב שיריבו על הבארות, כדי שיהא סימן לבנים לדורות, ולולי שהיה צריך את הסימנים האלו, מעיקרא לא היו רבים עמו. כי אין סתם מריבות. הכל בא בגזירת עליון. וכיון שהיה מטרה במריבה הזו שסתמו לו שני בארות ואחד לא, לכן סיבב הקב"ה שיריבו עמו רק על שנים, שזה סימן על שני בתי מקדשות שיחריבו, ועל השלישי לא רבו, כי זה ישאר לנצח, ואין מקום לשאול מדוע הרועים לא רבו עמו על הבאר הנוסף, כי לא הם רבים עמו מפני שבא להם לריב, אלא כי כך רצה הקב"ה, והוא רצה שיריבו על השנים לסימן לדורות.¹⁰ ת. אולי.

ש. כתוב בפסוק בפרשת תולדות (בראשית כו' ל') "ויעש להם משתה ויאכלו וישתו וישכמו בבקר וישבעו איש לאחיו וישלחם יצחק מאתו בשלום". נשאלתי לאיזה צורך עשה להם יצחק משתה. ת. שלא יריבו.

ש. הגמ' בדף סד' ע"א אומרת "הנפטר מחבירו אל יאמר לו לך בשלום וכו'" ומצינו בתורה ובעוד מקומות שכן אמרו לשון בשלום, והרב שליט"א האריך בזה בדרך אמונה בהלכות בכורים. האם אפשר ליישב עוד, מצינו בנמוק"י בסוף מועד קטן (בדף יח' ע"ב מדפי הרי"ף) על ענין זה שאמר שלא מדובר על כל אדם שצריך ליהדר בזה כי אם באותם אנשים שחוששין בדיבורם. א"כ אפשר ליישב שבאותם מקומות שזכר "בשלום", כי מדובר באנשים שלא הקפידו ולא חששו מזה. ת. לא משמע כן כלל.¹¹

⁹ עוד שאלות בענין קירוב רחוקים עיין בשו"ת עם רבינו שליט"א בקובץ ענינים.

¹⁰ המפרשים כבר עמדו על ענין הבארות. הרמב"ן אומר "יספר הכתוב ויאריך בענין הבארות, ואין בפשוטי הספור תועלת ולא כבוד גדול ליצחק, והוא ואביו עשו אותם בשוה. אבל יש בדבר ענין נסתר בתוכו, כי בא להודיע דבר עתיד. כי באר מים חיים ירמוז לבית אלוקים אשר יעשו בניו של יצחק, ולכן הזכיר באר מים חיים, כמו שאמר מקור מים חיים את ד'. וקרא הראשון עשק, ירמוז לבית הראשון אשר התעשקו עמנו ועשו אותנו כמה מחלוקות וכמה מלחמות עד שהחריבוהו. והשני קרא שמה שטנה, שם קשה מן הראשון, והוא הבית השני שקרא אותו כשמו וכו' וכל ימי היו לנו לטטנה עד שהחריבוהו וגלו ממנו גלות רעה. והשלישי קרא רחובות, הוא הבית העתידי שיבנה במהרה בימינו והוא יעשה בלא ריב ומצה, והקל ירחיב את גבולנו וכו'".

הכלי יקר אומר "כתב הרמב"ן וכן בספר תולדות יצחק וכן בספר מנורת המאור, לפי שכל מה שאירע לאבות היה סימן לבנים על כן מצאו מקום לדרוש כל עניני בארות אלו על ג' בתי מקדשים וכו'. ואוסיף אני משלי, להרחיב פרטי הענינים שייסכמו עם דרוש זה וכו'".

¹¹ בפרשת תולדות כתוב (בראשית כו' לא) "וישלחם יצחק וילכו מאתו בשלום". וצ"ע איך יצחק אומר להם בשלום, הרי בחז"ל בברכות מבואר שלאדם חי לא אומרים בשלום אלא לשלום, ואין לומר שהתכוין לקלל אותם שילכו בשלום וימותו.

מצאתי בשערי אהרן שם שעומד בזה ומבאר שלפני כן כתוב בפסוק (בראשית כו' כט) "את תעשה עמנו רעה וגו' ונשלחך בשלום וגו'". לכן לאחר שהם אמרו ליצחק את הלשון בשלום, ענה להם כאולתם ואמר להם בלשום.

צ"ב יתירוף זה, שהרי אבימלך ועוד אנשים שאמרו ליצחק בשלום, מה התביעה עליהם, הרי הגויים לא יודעים מאומה, לא יודעים כלל לחלק בין שלום או בשלום, א"כ מצידם כשאמרו בשלום זה שום דבר, כי לא התכוונו לכלום, ומה שצ"ל לומר שיצחק ענה להם כאולתם ג"כ בשלום.

בדרך אמונה חלק ד' בהלכות בכורים פרק ד' הלכה יז' האריך רבינו שליט"א מכמה מקומות בשי"ס ובעוד מקומות שכן מוזכר בשלום, ומאריך שיש מקומות שאפשר לומר בשלום, ואולי יתורץ כאן.

בלעון פנינים משולחן רבינו הגאון ר' אברהם גנחובסקי זצוק"ל גליון 209 הביאו שנשאל שמצינו אצל יעקב אבינו שכתוב בראשית כח' כא' "וישבתי בשלום אל בית אבי והיה לי לאלוקים, ולכאורה איך אמר יעקב אבינו ושבתי בשלום ולא ושבתי לשלום כמו שאומרים לאדם חי. ותיירץ, דהנה בפרשת יתרו איתא אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלוקים ויכלת עמוד וגם כל העם הזה על מקומו יבוא בשלום. וכתב בחתם סופר דהכוונה בשלום היינו דהכל יתנהג על פי התורה, דזה ענין שרי אלפים ושרי מאות שיתנהגו על פי התורה. והיינו דלאדם חי אמרינן לשלום שיהא מוסיף וחולץ לקראת השלום, והיינו שיעלה ממדרגה למדרגה בדרך התורה, ומת אינו עולה ממדרגה למדרגה, אלא כל העלה על פי העבר שהיה במתן תורה. והלכך זהו מה שאמר יתרו, שעל ידי השרי אלפים וכו' הכל יבוא על פי התורה. ולפי"ז יש ליישב הקושיא אצל יעקב, דהרי רשי"י פירש ושבתי בשלום, היינו שלם מן החטא, שלא אלמד מודרכי לבן, והיינו שיעקב אבינו התפלל שיהא על פי דרך התורה. וציינו בהערה שכן הקשה בשו"ת פני מבין או"ח סימן סט'.

¹² פעם נדברתי עם הגאון ר' יצחק זילברשטיין שליט"א ובקשתי ממנו ברכה עבור אשתי ובירך שהכל יעבור לשלום לאשה ולעובר.

¹³ מצאתי בספר לתתך עליון שמות עמוד שיז' שכבר עומד בזה בשם החפץ חיים.

לפי דברי רבינו שליט"א יתורץ כל הפסוקים שזכר הלשון בשלום, כי זה לפני מתן תורה.